

у момент складання акта чи в момент смерті, чи праву держави, у якій знаходиться нерухоме майно [4, с. 224].

Установлюючи колізійні норми внутрішнього спадкового права, кожна держава самостійно визначає межі дії власних законів і законів інших країн до спадкових відносин, виходячи з власних пріоритетів і прагнень певним чином гарантувати перехід прав і обов'язків померлого до його нащадків чи держави.

Підсумовуючи викладене, зазначимо:

1. В основу регулювання спадкових відносин з іноземним елементом Законом України «Про міжнародне приватне право» покладено принцип останнього місця проживання спадкодавця. Але із цього загального правила є виняток: дозволено спадкодавцю у заповіті обрати право держави, громадянином якої він був (*lex patriae*), замість права місця проживання (*lex domicilii*).

2. Оскільки спадкові відносини регулюються правом держави, в якій спадкодавець мав останнє місце проживання, то відповідний орган місцевого самоврядування України стане власником відумерлої спадщини спадкодавців, останнім місцем проживання яких була Україна.

3. За правом держави, у якій спадкодавець мав постійне місце проживання в момент складання заповіту чи акта його скасування або в момент смерті вирішуються питання щодо здатності особи скласти та скасовувати заповіт, а також форма заповіту та акта його скасування.

4. Якщо спадкові відносини ускладнені іноземним елементом, то форма заповіту (у тому числі і форма акта його відміни) повинна відповідати вимогам хоча б одного з перелічених у ст. 72 Закону України «Про міжнародне приватне право» правопорядків.

Список використаних джерел:

1. Кармаза О.О. Міжнародне спадкове право: Науково-практичний посібник. – К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2007. – 328 с.
2. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Спадкове право. – К: Аттіка, 2002. – 496 с.
3. Міжнародне приватне право. Науково-практичний коментар Закону / За ред. д-ра юрид. наук, проф. А. Довгерта. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 352 с.
4. Шахрайчук І.А. Спадкове право України (Ретроспективний аналіз): Навч. посіб. – Д.: ДНУ, 2000. – 224 с.

Мельниченко Р.С.

студент,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ НАСЛІДКІВ НЕДІЙСНОСТІ ПРАВочИНІВ

Актуальність досліджуваної тематики обумовлена, по-перше, важливістю питання судового захисту цивільних прав і свобод, одним із способів якого, згідно ч.2 ст. 16 ЦК України, є визнання правочину недійсним, а по-друге, те,

що наразі в процесі практичного застосування норм ЦК про недійсність правочинів та її правові наслідки існують певні проблеми, викликані невдалим правовим регулюванням цих правовідносин.

1. В першу чергу хотілось би зупинитись на проблемах, породжених не зовсім вдалою редакцією ч. 5 ст. 216 ЦК, в якій закріплено наступне положення [1]: «Вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину може бути пред'явлена будь-якою заінтересованою особою. Суд може застосувати наслідки недійсності нікчемного правочину з власної ініціативи». Проблеми на практиці передусім викликає друге з закріплених в ч.5 ст. 216 ЦК положень. На перший погляд воно видається достатньо вдалим – адже ч.5 ст.216 ЦК формально надає суду право застосовувати наслідки недійсності нікчемного правочину навіть в тих випадках, коли позивач не заявляє таких вимог. Однак, якщо проаналізувати дану норму в комплексі з положеннями процесуального законодавства щодо меж позовних вимог, стають очевидними певні складнощі в її практичній реалізації.

Зокрема, відповідно до ст.83 Господарсько-процесуального кодексу України [2], господарський суд, приймаючи рішення, має право виходити за межі позовних вимог, якщо це необхідно для захисту прав і законних інтересів позивачів або третіх осіб із самостійними вимогами на предмет спору і про це є клопотання заінтересованої сторони. Як слушно зазначає І.В. Спасибо-Фатєєва, виходить, що, по-перше, для захисту відповідача суд не може виходити за межі позовних вимог; по-друге, без відповідного клопотання (відсутності в процесі відповідача) це зробити неможливо [7, с. 35].

Згідно з ч.1. ст.11 ЦПК України [3], суд розглядає цивільні справи не інакше, як за зверненням фізичних чи юридичних осіб, поданими відповідно до цього кодексу, в межах заявлених ними вимог. Таким чином, виходячи з дослівного тлумачення ст. 11 ЦПК, суд не має права вийти за межі позовних вимог.

Однак, в цивільному процесі ця проблема була вирішена прийняттям в 2009 році Постанови Пленуму ВСУ № 14 «Про судові рішення у цивільній справі» [4], в п.3 якої зазначено, що відповідно до статті 19 Конституції України, статті 1 ЦПК та з урахуванням положення частини четвертої статті 10 ЦПК вийти за межі заявлених вимог (вирішити незаявлену вимогу, задовольнити вимогу позивача у більшому розмірі, ніж було заявлено) суд має право лише у випадках, прямо передбачених законом. В тому числі, суд має право вийти за межі заявлених вимог і з власної ініціативи застосувати наслідки недійсності нікчемного правочину. Втім, наразі більшість подібних справ розглядають саме господарські суди, тому проблема неможливості в певних випадках вийти за межі позовних вимог залишається актуальною. Окрім того, застосування наслідків недійсності правочину за такого формулювання ч.5 ст. 216 ЦК в будь-якому разі залишається на розсуд суду – таким чином, створюється можливість для виникнення ситуацій, в яких право особи не буде захищене належним чином.

Варто також зазначити, що за позицією Верховного Суду України, викладеною в Узагальненні практики від 24 листопада 2008 року [6], суд з власної ініціативи не може застосовувати правові наслідки недійсності

правочину, передбачені іншими (спеціальними) статтями ЦК (моральна шкода тощо). Ця позиція видається обґрунтованою, оскільки наявність збитків чи моральної шкоди та причинний зв'язок їх з недійсним правочином мають бути доведені в суді окремо, а тягар доведення в цивільному процесі покладається саме на заінтересовану сторону – тому суд не повинен з власної ініціативи вирішувати питання про відшкодування шкоди.

З огляду на все вищезазначене, на мою думку, вищезгадане положення ч.5 ст. 216 ЦК має бути викладене в наступній редакції: «Суд зобов'язаний застосувати наслідки недійсності правочину, передбачені в ч.1 ст. 216 ЦК, незалежно від ініціативи сторін. Інші наслідки недійсності правочину застосовуються за зверненням заінтересованої особи».

2. Іншим не досить вдалим положенням ЦК, яке створює труднощі з застосуванням наслідків недійсності правочинів, є положення ч.3 ст. 228 ЦК, яка була додана до даної статті відносно нещодавно (наприкінці 2010 року) і неодноразово критикувалась за досить низький рівень юридичної техніки. Зокрема, проблеми на практиці викликає наступне її формулювання: «якщо правочин, що визнаний судом недійсним, було вчинено з метою, що завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, то при наявності умислу в дохід держави стягується все одержане за цим правочином (залежно від того чи був умисел в обох сторін чи лише в однієї – в дохід держави стягується все отримане за правочином обома сторонами або лише однією зі сторін)» [1].

З цієї норми чітко випливає, що застосування наслідків недійсності таких правочинів, передбачених ч. 3 ст. 228 ЦК України, є можливим лише за умови наявності мети укладення правочину, що суперечить публічним інтересам, і відповідного умислу сторін під час його укладення.

Як свідчить аналіз практики розгляду спорів, пов'язаних із застосуванням ст. 228 ЦК України, суди часто ототожнюють ці два поняття. Як правило, питання про наявність у сторін правочину мети, що завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, судами взагалі не досліджується. Натомість у судових рішеннях превалює позиція згідно з якою відсутність доказів вини, зокрема, винесення судом вироку, що набрав законної сили щодо винної особи, зумовлює і відсутність мети, що завідомо суперечить інтересам держави і суспільства [8, с. 98]. Вочевидь, така позиція зумовлена, передусім, позицією Верховного Суду України (викладена в п. 18 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними») [5], яка не вказує на необхідність дослідження мети вказаного правочину.

На думку О.О. Кота, незважаючи на певні теоретичні недоліки такого підходу, з практичної точки зору його можна визнати виправданим. З одного боку, для застосування наслідків недійсності правочину, передбачених ч. 3 ст. 228 ЦК України, необхідно довести наявність юридичного складу у вигляді мети, що завідомо суперечить інтересам держави і суспільства та умислу учасників правочину, а з другого, суди позбавлені процесуальної можливості під час розгляду відповідного спору встановити наявність чи відсутність такого юридичного складу [8, с. 99].

Втім, на мою думку, така тенденція практики суперечить тексту ч.3 ст. 228 ЦК, за яким конститутивною ознакою застосування односторонньої реституції або заборони реституції загалом є наявність в однієї чи обидвох сторін правочину саме **мети** порушити публічний порядок. А отже, якщо на сьогодні на практиці майже неможливо з'ясувати наявність чи відсутність такої мети, то варто змінити, по-перше, назву ст. 228 ЦК (повернувши їй попередню назву – «Правові наслідки вчинення правочину, що порушує публічний порядок»), а по-друге, виключити з ч.3 ст. 228 ЦК положення про наявність мети, що завідомо суперечить інтересам держави та суспільства. Я вважаю, що для застосування негативних для сторін наслідків даної категорії правочинів достатньо буде лише умислу на вчинення таких дій. Категорія мети, в свою чергу, є взагалі невластивою для цивільного права, і має значення скоріше для кваліфікації кримінального правопорушення.

Отже, не досить вдалі положення, в першу чергу, ч.5 ст. 216 ЦК та ч. 3 ст. 228 ЦК, породжують немало проблем на практиці, і підлягають вказаним вище змінам та доповненням – з метою забезпечення більш повного і досконалого захисту цивільних прав та інтересів при застосуванні судами наслідків недійсності правочинів.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. № 40-44. – Ст. 356.
2. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 6, ст.56.
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст.492.
4. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 № 14 «Про судові рішення у цивільній справі» // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09>
5. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09>
6. Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними: узагальнення практики Верховного Суду України від 24 листопада 2008 р. // [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/42F78B0BAAD38DCAC2257B7C0044DC05](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/42F78B0BAAD38DCAC2257B7C0044DC05)
7. Спасибо-Фатєєва І. В. Окремі питання застосування реституції / І. В. Спасибо-Фатєєва // Актуальні проблеми приватного права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 92-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова, 28 лют. 2014 р. – Харків, 2014. – С. 34-37.
8. Кот О.О. Теоретичні та практичні проблеми визнання недійсними правочинів, які порушують публічний порядок / О. Кот // Право України : Юридичний журнал. – 2012. – № 9. – С. 95-101.